

סימן לו

קיזוז חוב במכונה לממכר משקאות

שאלה:

מכונת ממכר משקאות בלעה לי 5 ₪ (יותר משווה פרוטה) מבלי לנפק פחית. פנייה לחברה להשבה כרוכה בטרחה רבה. כעבור שבוע מכונה של אותה חברה לאחר שלשול מטבע של 5 ₪ ניפקה פחית ועקב תקלה גם החזירה המטבע בתא ה"עודף".

האם רשאי אני לערוך על דעת עצמי התקזוזות מבלי ליידע את החברה? או שאין מוציאין ממון אלא בבי"ד?

תשובה:

בגמרא במסכת בבא קמא (דף כז ע"ב) נחלקו אמוראים בשאלה האם מותר לאדם לעשות דין לעצמו:

דאתמר, רב יהודה אמר: לא עביד איניש דינא לנפשיה, רב נחמן אמר: עביד איניש דינא לנפשיה; היכא דאיכא פסידא (פרש"י: אי אזיל לבי דינא דאדאזיל לבי דינא ואתי קא דלי האי ולא ידע מאי דלי או שמא יכלו המים מן הבור ואין לו פרעון לזה דקא מפסיד כי האי גוונא עביד איניש דינא לנפשיה) – כ"ע לא פליגי דעביד איניש דינא לנפשיה, כי פליגי – היכא דליכא פסידא, רב יהודה אמר: לא עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דליכא פסידא ליזיל קמיה דיינא; ר"נ אמר: עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דבדין עביד לא טרח.

ופסקו הרמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ב הי"ב) והשולחן ערוך (ח"מ סימן ד) כרב נחמן, וזו לשון הרמב"ם:

יש לאדם לעשות דין לעצמו אם יש בידו כח הואיל וכדת וכהלכה הוא עושה אינו חייב לטרוח ולבוא לבית דין, אף על פי שלא היה שם הפסד בנכסיו אילו נתאחר ובא לבית דין,

ואולם כתב הרא"ש (בבא קמא פרק ג) שגם אליבא דרב נחמן לא בכל מצב מותר לאדם לעשות דין לעצמו:

ודוקא אם בא לגזול ממנו או שראה חפץ שלו בידו הוא דאמרינן הכי. אבל למשכנו בשביל חוב שחייב לו לית ליה רשותא. דתנן בפי' המקבל (דף קיג א) המלוה את חברו לא ימשכנו אלא בבי"ד.

והובאו דבריו בשולחן ערוך שם.

זאת ועוד, בגמרא במסכת ברכות (דף ה ע"ב) משמע, שאדם אף אינו רשאי לעכב ברשותו חפץ של חבירו החייב לו כסף. הגמרא שם מספרת שלרב הונא נגרם הפסד כספי גדול, ואמרו לו חכמים שנענש על כך שעכב את שכרו של האריס:

אמרו ליה: הכי שמיע לן דלא יהיב מר שבישא לאריסיה. אמר להו: מי קא שביק לי מידי מיניה? (פרש"י: וכי אינו חשוד בעיניכם שהוא גונב לי הרבה יותר מחלקו. הא קא גניב ליה כוליה!) אמרו ליה: היינו דאמרי אינשי: בתר גנבא גנוב, וטעמא טעים. (פרש"י: הגונב מן הגנב – אף הוא טועם טעם גנבה.)

והוכיח מכאן המרדכי¹ שדין עבידא איניש דינא לנפשיה נאמר רק בחפץ המבואר שהוא שלו ומחזיק בו ומסרב להחזיר לו אבל בשאר מילי לא, וכן פסק הרמ"א בשו"ע שם.

אלא שבשו"ת רב פעלים (חלק ג – חו"מ סימן ה) נטה לומר שכל זה כאשר מעכב חפץ של חבירו, אך אם מעכב ממון חבירו יהיה הדבר מותר:

ובהיכא שגזל או גנב ממנו או שכפר וכיחש בחוב בסך ידוע וברור, ואח"כ בא לידו מעות של אותו אדם שגזלו או כיחש בו, הנה בזה נסתפק הגאון מהרי"ש ז"ל הנז' לפ"ד המרדכי הנז' אי חשיב כמו דבר אחר ואינו רשאי, או"ד כיון שהוא ענין מבורר שרי דזוזי בזוזי אינון, מיהו מסיים דבריו נראה דנטה דעתו להתיר בזה, ורק היכא דלא נודע בבירור הגניבה וכמה גנב אינו יכול להוציא לעשות דין לעצמו וכנז' בד"ק הנז"ל,

הגבלה נוספת על האפשרות שאדם יעשה דין לעצמו נלמדת, לדעת חלק מן הפוסקים, מהגמרא במסכת בבא קמא (דף כז עמוד ב) שם נאמר:

בן בג אומר: אל תיכנס לחצר חברך ליטול את שלך שלא ברשות, שמא תראה עליו כגנב, אלא שבור את שיניו, ואמור לו שלי אני נוטל!

מכאן יש שהוכיחו שאין לאדם לעשות דין לעצמו בסתר, אלא רק בגלוי, ויש שכתבו שזו היתה גם טעותו של רב הונא שהובא לעיל, שלא יידע את האריס שהוא מעכב חלק משכרו.² אכן כל זה כאשר יכול להודיעו, אך:

1. בבא קמא סימן ל, הביאו הבית יוסף סימן ד

2. ראה שו"ת רב פעלים חלק ג חו"מ סימן ה, שו"ת יביע אומר חלק ו חו"מ סימן א ובמקורות שם, ועפ"י? אין מקור לחילוקו של המרדכי בין חפץ מבורר שהוא שלו לבין חפץ אחר. ועי"ש שיש שכתבו שאין ללמוד מגמרא זו משום שלא הובאה להלכה ברמב"ם ובשו"ע. ועי"ע בענין זה בשו"ת אגרות משה חו"מ חלק א סימן ג.

אם הגזלן גברא אלמא שא"א להוציא בלעו מפיו בגלוי, או שיש סיבה אחרת שא"א לו לעשות דין לעצמו בגלוי, כ"ע מודו דיוכל להציל את שלו בסתר.³

אכן נלע"ד שכל זה כאשר החייב מכיר את האדם שעושה דין לעצמו, אך בנידוננו שבמכונות משתמשים אלפי אנשים ויותר, והחברה כלל אינה מכירה את המשתמשים, אין כל משמעות לכך שמתמשש אנונימי יידע את החברה שעשה דין לעצמו ע"י שלקח עודף מיותר שקיבל מהמכונה, ומה עוד שכאשר לוקח את העודף אינו נראה כלל כגנב.

על כן נראה שבנידון דידן שפניה לחברה להשבת הכסף כרוכה בטרחה מרובה, רשאי המשתמש במכונה לקזז את החוב שמפעילת המכונות חייבת לו ע"י העודף המיותר שקיבל במכונה, ואינו חייב ליידע בכך את מפעילת המכונה.

3. שו"ת רב פעלים שם.